

Sur dil narrativ ella romontsch sursilvana

Autor(en): **[s.n.]**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **2 (1898)**

PDF erstellt am: **20.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-882127>

Nutzungsbedingungen

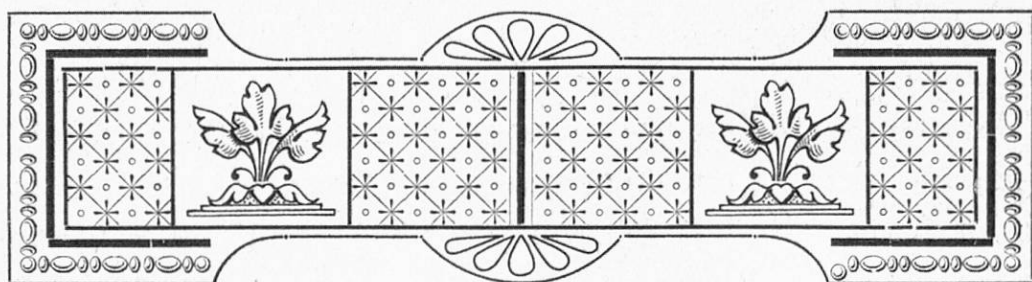
Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Sur dil narrativ ella romontsch sursilvana.

En nos cudischs vegls anflein nus fuormas verbalas sco el purtà, el schet, els udinan etc. Quei ei il schinumnuau narrativ, il temps della raquintaziun, il perfect historic dils latins. Quellas fuormas verbalas en beinduras vegnidas malcapidas e scumbigliadas cugl imperfect, ed in ha plidau e plaida det ellas sco ded in imperfect historic. Nuot ei pli inadeguat, che in tal num. Schet e scheva, purtà e purtava en buca mo formalmein, mobein internamein differentas fuormas. El schet sa ins buca translatar cul latin dicebat, ne cul talian egli diceva, ne cul franzos il disait, mobein cun dixit, egli disse, il dit. Scheva exprima, che l'acziun de « dir » eri entschatta, mo buca finida en in cert moment dil vargau, schet indichescha gest il contrari, numnadamein che quella acziun de « dir » seigi s'accomplida definitivamein en in cert moment, senza risguard sil vargau ne futur. Scheva ei durativ, schet perfectiv. Domoduas fuormas en differentas della fuorma perfectica: el ha detg, igl essenzial della quala ei de indicar, che l'acziun sei perfetgamein accomplida, mo che ella hagi certas consequenzas, effectueschi in cert stadi p. s. el

ha detg (ed ei stat detg), el ha detg (e perquei eis el ussa liaus), el ei semess giu (ed ussa schai el) etc. L'expressiun de quella differenta moda, co l'acziun sefa (moda durativa, perfectiva, perfectica) ei en seseza buca liada vid il temps verbals. El dorma p. s. exprima buca mo, che l'acziun de « durmir » sefeteschi en quei moment, mo era de quella acziun secompleneschi buca en quei medem moment, che ella vegni a cuzzar, a a durar pli u meins (moda d'acziun durativa). Encunter-comi indichescha « el sededesta », che l'acziun s'acompleschi en quei moment (moda perfectiva, nua ch'ei vegn intendiu mo la perfecziun, l'accompliziun definitiva digl agir). Sch'jeu digel « el sedurmenta en », sche vi jeu buca mo dir, ch'ei daventi ina acziun (il sedurmentar en), mobein era che quella acziun hagi ina consequenza (il durmir). La medema differenzia exista denter : el plaيدا (tegn in discours), el di gè, di na etc., el semetta giu (e per consequenzia vegn el a scher) etc

Jgl ei denton clar, che, abstracziun fatga dils temps verbals, quella differenzia provegn dala natira dils singuls verbs. Certs verbs en sesez durativs (plidar, durmir, ir etc.), auters perfectivs (sedestadar, finir, trafurar etc.), ne perfectics (seser giu, levar si etc.). Nus possedin buca pli differentas fuormas verbalas, per exprimer, senza risguard sil temps, cul medem verb quellas differentas modas, ellas qualas l'acziun sa daventar. Quellas fuormas esistevan denton el sch. n. lungatg indo-german, lungatg prehistoric, ord il qualla pli part dils lungatgs europeans en sesviluppai. Il grec posseda aunc fastigs dil stadi primitiv, aschia formescha el p s. dil tschep deik-(mussar) per exprimer l'acziun durativa igl infinitiv deikugnai, per la perfectiva deiksai. Ella medema relaziun statau edeikon (imperfect) ed edeiska (aorist).

En domaduas fuormas indichescha igl e inicial, che l'acziun sei schabiada e vargau, mo edeikon exprima l'acziun durativa el vargau (imperfect) ed edeiska la perfectiva, tronisatoria, aoristica (narrativ).

Al grec edeiksa corrispunda il latin dixi da dicere (latin vegl deicere-dir). Mo el latin ha igl aorist giu mendra sort, ch'el grec, el exista buca pli sco fuorma per sesezza. Il latin ha meschedau formalmein igl aorist cun il perfect: dixi ha buca mo senn perfectiv, (narrativ, perfect historic), mobein era perfectiv (perfect), ual sco feci etc.

Quei ei il stadi dil latin classic, mo il latin vulgar ha turnau a distinguer ils temps, mantenenent dixi, feci etc. (io dissi, io feci; je dis, je fis) sco perfect historic (narrativ) ed opplicond per il perfect la fuorma pli expressiva habeo dictum, habeo factum (jeu hai detg, fatg; io ho detto, fatto; j'ai dit, fait). El plidar dil cumin pievel san ins denton remarcar la tendenza, de plitost preferir la fuorma perifrastica (p. s. habeo dictum) alla fuorma simpla (p. s. dixi). — Quella tendenza ei eclatanta el tudestg svizzer, che drova il perfect perfin nua che nus duvrein igl imperfect. — Ultra de quei era ei per in lungatg, sco il nies, plidaus dad in simpel pievel montagnard, surschaus aschiditg a sesez senza negina tradiziun scripturala buca pusseivel de conservar fideivlamein tut las diversas fuormas dils perfects latins. Mo las pli usitadas han giu pli liunga veta, las autras en sespiarsas per vegnir recunstruidas suenter il model dellas pli frequentas. Da tuts sch. n. perfects irregulars latins en semanteni en nies sursilvan, tochen el temps, nua ch'in ha entschiet a sriver en quei dialect, mo stetit (ne plitost il latin vulgar stetit, postulaus dal tal. Stette e dal franzos vegl estut):

el stèt, dedit : el dèt (stagl dè tras influenza de stèt), fuit : el fù. Quellas fuormas en stadas las pli resistantas, perquei che ellas eran zun usitadas e principalmein perquei ch'in haveva plazzau sper ellas novs imperfects : stèva, dèva, fùva, stàgl, stava, dava, era. La relaziun denter quels novs imperfects dèva, stèva e dèt, stèt ha lu effectua, che tuts verbs formonts in imperfect sin -èva han saviu formar in narrativ sin -èt : schèt (dir), vesèt (ver), fagèt (far), pudèt, (ha) vèt, (vu) lèt etc.

Dasperas comparan fuormas sco : el lege, el rege. Eigl ei buca clar, ch'in ha da lege : legè, regè e buca plitost legé, regé. Egl εμπrem cas savess ins patartgar vid ina influenza de dedit, che stueva dar regularmein dè (pareglia plinensi dèt). Quei ei denton pauc probabel, perquei che quei e compara mo tier certs plaids. Bia pli carteivla ei la pronunzia legé, regé, aschia che quellas fuormas fussian construidas suenter igl imperfect irregular legéva, regéva (stagl legèva, regève), sco udé suenter udéva (pareglia pli a bass, la formaziun dils verbs sin -ir).

L'emprema dil singular fineva primitivamein sin í : jeu schí, jeu entscheví etc. Quei í para de derivar da dèdi che stueva dar reguladamein di, q. ei : dèdi »diedi, sco fèrrum = fier, »diei, sco portati = purtai, »di, sco sèx, sèis (pareglia fraxinus = fraissen), sieis, sìs. A quei -í corrispunda el subsilvan -itg, che deriva, stagl da dèdi, da stèti (stètui), q. ei stètui, stietg, stìtg pareglia lèctum, lietg, litg (sursilvan létg).

Sper quella desinenza -i compara lu era -e, carteivel, ina formaziun analogha suenter igl imperfect. Sco in scheva jeu purtá (imperf. jeu purtava), jeu udí (imperfect vegl jeu udiva), aschia vegn ins era ad haver formau jeu parne suenter jeu parmeva (prendevel). La tiarza

dil plural ha la desinanza -ènan (-ènnan) p. s. els dènan. Sche quella finiziun ei buca analoga (dènan : dèvan = purtánan : purtavan = udínan : udivan), sche presupona ella per la tiarza dil singular ina fuorma veglia -è, sper -èt (par. plinensi l'explicaziun de dèt, stagl dè). Suentel el dè p.s. havess ins formau els dèn gest sco in ha formau els èn suenter el è (fuorma che stueva exister pli deditg sper el ei, e che exista aunc els dialects de Medel e de Tuietsch); ne els san, van, pon etc. suenter el sa, va, po etc. Ord dèn han ins lu fatg dènan cun aggiunger aunc ina gada la finiziun dil plural (par sing. vul, dat, stat, plural vulan, datan, statan ne vulen, daten, staten) carteivel entras l'influenza digl imparfect els devan, che era gest per quella desinanza -an pli liungs che dèn. Suentel il model digl imparfect: nus devan, els devan ei lu era vegniu construiu nus denan suenter els denan. Medemamein els (nus) fùnan (fùnnan) suenter el (jeu) fù.

Per la secunda persuna dil sing. e dil plural mauncan exempels ellas scartiras veglias sursilvanas. Las respectivas fuormas havessen giu ded esser tenor regla : ti desch, (ha) vesch etc. (dedisti, habuisti etc.), vus deschas, (ha)veschas (dedistis, habuistis etc.).

Pli tard ei igl -èt della 3. persuna vegnius adoptaus dalla emprema, pia jeu dèt, el dèt, sco jeu deva, el deva.

Per ils verbs -ar existevan las desinanzas suondontas: 3. dil singular -á p.s. el clumá, el má (ir) etc. In spitgass plitost : el clumán, el mán etc. dal latin vulgar -ant (classic -avit), che dat el talian e spagnol -ó, el portugès -ón. Nies -á ei d'explicar, sco el franzos, el rumèn (à) ed en certs dialects talians tras l'influenza dellas autras personas dil perfect. Suentel « el clumá »

han ins, cun aggiunger duasga la desinenza dil plural (par l'explicaziun dada per els denan) formau els clumánan (clumánen) e lu nus clumánan (clumánen).

L'emprema dil sing. finéva primitivamein sin ái (jeu clumái), sco els auters lungatgs romans, dal latin vulgar -ai, stagl dil classic -ari (suentar il model de -ii = ivi p. s. audii = audivi). Bien e baul ha denton l'emprema adoptau, sco en las autras conjugaziuns, la finiziun della tiarza pia : jeu clumá, el clumá, sco jeu clumava el clumava.

La secunda persuna -asch, -áschas (ásti, -ástis) sesanfla buca ellas scartiras sursilvanas.

Ils verbs -ir fuorman l'emprema dil sing. sin -í p. s. jeu udí = lat. audii, audivi. Per la tiarza spitgass ins, corrispudentamein agl -à della emprema conjug., -í (sco el talian, franzos e rumèn). Mo enstagl de udí compara udé, che para de corrispunder a udéva, enstagl de udiva (entras influenza dil conjunctiv udéss, nua che la scurzanida digl i q. ei igl é ei en regla). Quei é della tiarza passa lu era vi ella emprema. Il plural udénan corrispunda al singular udé. Desperas compara la finiziun -inan, che corrispunda al singular anteriur -í (par. sisura), ne ch'ella, il qual ei forssa pli probabel, stat cun -énan ella medema relaziun, sco la scripziun vita, vísita, udiva etc. culla pronunzia véta, viséta, udéva etc. -isch, -ischas mauncan puspei el sursilvan. Gia da bun'ura ei lu la relaziun denter el dèt, el stèt ed el deva, el steva vegnida transportada sils verbs -ir, aschia ch'in ha plazzau sper el vegniva il narrativ el vegnit e lu era jeu vegnit etc.

Sco egl engiadinès, aschia ei pli tard era el sur silvan il narrativ vegnius uniformisaus da certs scribents, per ils verbs -ar, -er sin fundament de -èt e per

ils verbs -ir sin fundament de -it. Quella uniformitat ei buca stada de gudogn per nies lungatg, pertgei ch'ella effectuava memi gronda monotonia. Mo pli deplorabel eis ei denton stau de bandunar il narrativ totalmein. Che in senta il basegns ded in narrativ, muossan ils repeti tentativs de duvrar igl imperfect sco narrativ. Havessen ils sribents conservau las bialas fuormas dil narrativ veder, existess quella miseria buc. Ed aunc oz fuss ei buca mo pli convegnent, mobein era pli lev de introducir els cudischs de scola il narrativ, sco el stat en nos cudischs vegls, che de surduvrar malamein igl imperfect. Pli lev mass ei, perquei che nos affonts sefamiliariassan pli tgunsch cun ina fuorma nova, che cun l'applicaziun innaturala ded ina ad els enconoschenta. En scadin cas va ei encunter al sentiment de mintga affont romontsch sche jeu digel p.s. il bab mava daven ier sera, stagl il bab ei ius daven (resp. il bab ma daven), ne ils Svizzers battevan igl inimitg a Sempach, stagl han battiu (resp. battènan). Ne duess il narrativ dar en nossas scolas romontschas pli grondas difficultats, che igl imperfect ellas scolas della Svizzeria tudestga, nua che il pievel applichescha buca pli quei temps? Gest la distincziun, che fuss necessaria per applicar exactamein il narrativ, fuss era in miez per mussar de patertgar a nos affonts. Per quels che frequentau pli tard scolas superiuras fuss ei de grond avantatg d'haver giu da lur lungatg-mumma ennó enconoschientscha dil narrativ e de sia applicaziun.

Cul studi de nies narrativ vegl en principalmein s'occupai:

Stürzinger, Ueber die Konjugation im Raetoromanischen.
Diss. Winterthur 1879.

Ascoli, Archivio glottologico italiano. Tom. VII. p. 472—475. (ella biblioteca cantonale).

Meyer-Lübke, Gramatik der rom. Sprachen. Tom. II § 268.

Ph. Gartner, Raetoromanische Grammatik. Heilbronn 1883. p. 116.

Il davos autur suppona nies narrativ impurtaus entirs ed entratgs dals scribents. Ei exista denton negina sufficiente prova per ina tala supposiziun. De tuttas fuormas existentas dat ei neginas, che s'explicassen pli tgunsch entras importaziun (ord il talian), che entras svilup-paziun (ella bucca dil pievel) ord il latin, mobein dat ei de quellas che san esser ne importadas ne fabricadas dals scribents, sco p. s. l'emprema dil sing. dils verbs -er: jeu chi, jeu entschevi etc. Che il narrativ ha pli da ditg era tier nus existiu ella bucca dil pievel, demuossan claramein ils imperfects dèva, stèva, e principalmein fùva, ils quals en giè formai dal pievel sez suenter il narrativ.